

Ένα σημαντικό και πολύ ενδιαφέρον βιβλίο για την προσχολική και πρωτοσχολική αγωγή.

Περιέχει είκοσι μεταπτυχιακές εργασίες και διδακτορικές διατριβές που εκπονήθηκαν τα τελευταία χρόνια σε πανεπιστήμια της Ελλάδας και του εξωτερικού με θέματα που εντάσσονται στο χώρο της προσχολικής και πρωτοσχολικής αγωγής.

Οι εργασίες παρουσιάστηκαν στο συνέδριο της Ο.Μ.Ε.Ρ. «ΜΕΤΑ-πτυχιακά» και οι συγγραφείς τους είναι οι:

Μαρία Μπιρμπίλη, Έλια Θεοδοκά, Σοφία Αυγητίδου, Ζωή Τζίμα-Βαλάση, Α.Α. Γιαννικοπούλου, Φωτεινή Τσιλίμη, Γεωργία-Τζίνα Κούτσινα, Έλση Ντολιοπούλου, Ελένη Κανηρά, Νινέτα Θεοφιλοπούλου, Λένια Σέργη, Νικόλας Τσαφταρίδης, Μαριάννα Ροντογιάννη, Στέλλα Λαμπρούλη, Έλλη Ναούμ, Βασιλική Λαμπροπούλου, Ευαγγελία Μακράκη, Αμαλία Παπαϊωάννου-Μπουγά, Ευδοκία Κουραντζή

Τις θεματικές ενότητες του βιβλίου προλογίζουν οι πανεπιστημιακοί:

Μ. Μαλικιώση-Λοΐζου, Στέλλα Βοσνιάδου, Χαρά Μπακονιζόλα, Έλλη Τρίμη, Αθηνά Σιδέρη

Το βιβλίο προλογίζουν οι:

Νικόλαος Μαρκάτος, Θάλεια Δραγώνα, Μιχάλης Μερακλής

Organisation Mondiale pour l'Éducation Préscolaire
Παγκόσμια Οργάνωση Προσχολικής Αγωγής
Ελληνική Επιτροπή

«ΜΕΤΑ-πτυχιακά: Εξελίξεις και προοπτικές στην προσχολική και πρωτοσχολική αγωγή»

ΜΕ ΤΗ ΣΥΝΕΡΓΑΣΙΑ ΤΗΣ Δ.Ο.Ε.

ΑΙΣΩΠΕΙΟΙ ΜΥΘΟΙ ΚΑΙ ΠΑΡΟΙΜΙΕΣ: ΣΥΓΚΡΙΤΙΚΗ ΠΡΟΣΕΓΓΙΣΗ

Διδακτορική διατριβή, University of Hull, England, 1992

Η σχέση ανάμεσα στους αισώπειους μύθους και τις παροιμίες είναι τόσο στενή ώστε αρκετές φορές δεν είμαστε βέβαιοι αν πρόκειται για εκτεταμένη παροιμία ή για συνεπτυγμένο μύθο. Η μεγάλη συνάφεια μεταξύ των δύο ειδών έχει υπογραμμιστεί από τους αρχαίους χρόνους – όταν ο κοινός όρος «αίνος» χρησιμοποιείτο αδιακρίτως και για τα δύο είδη – καθώς και από σύγχρονους λαογράφους, όπως τον Στ. Κυριακίδη (1965) – που διέκρινε δύο είδη παροιμιών και μύθων, τις κυρίως παροιμίες που αντιστοιχούν στους παροιμιώδεις μύθους και τις γνώμες ή γνωμικά που αντιστοιχούν στους διδακτικούς μύθους – και τον Δ. Λουκάτο (1978, σελ. μα') – που ισχυρίζεται ότι ο λαός τα περιστατικά από τον κόσμο των ζώων ή την ανθρώπινη συμπεριφορά: «Στην αρχή τα διηγείται ολόκληρα (μύθος)· ύστερα τα διατυπώνει συντομότερα, με πρακτικό πνεύμα (παροιμία)· και στο τέλος τ' αναφέρει με απλό υπαινιγμό (παρομοίωση)».

Προσπαθώντας να καθορίσουμε τα βασικά σημεία ομοιότητας των δύο ειδών, οφείλουμε να αναφέρουμε:

- Η σχέση αισωπειών μύθων και παροιμιών με την αλληγορία είναι προφανής μια και τα δύο είδη αρέσκονται στη μεταφορική χρήση της γλώσσας. Αισώπειοι μύθοι και παροιμίες κινούνται ανάμεσα σε δύο επίπεδα, το κυριολεκτικό, που αναφέρεται σε κάποιο περιστατικό, και το μεταφορικό, που παραπέμπει σε μια αφηρημένη ηθική ιδέα. Όπως ήδη έχει επισημανθεί (Hannabuss, 1987) τόσο η λαϊκή όσο και η διδακτική λογοτεχνία (βλέπε παραβολές) έχουν την τάση να χρησιμοποιούν την αλληγορία για να υπογραμμίσουν ένα ηθικό δίδαγμα. Η χρήση της όμως δυσχεραίνει την κατανόηση μύθων και παροιμιών (Pasamanick 1983), κυρίως αφού τα δύο είδη επιδέχονται πολλαπλές ερμηνείες (δες τα διαφορετικά επιμύθια που επισυνάπτονται στο μύθο του

«Κόκορα και του Διαμαντιού», ενώ για τις παροιμίες βλέπε Kirshenblatt-Gimblett 1973).

Φυσικά αξίζει να σημειωθεί ότι ενώ οι μύθοι κινούνται ανάμεσα σε δύο επίπεδα, το συγκεκριμένο της απλής ιστορίας και το αφηρημένο της ηθικής ιδέας, με τις παροιμίες τα πράγματα δεν είναι τόσο απλά. Αν δεχθούμε κατηγοριοποίηση του Κυριακίδη (1965) οι κυρίως παροιμίες δεν είναι τίποτε άλλο παρά παρομοιώσεις, ενώ ένα μόνο μέρος από τις γνώμες ή γνωμικά αποτελούν αλληγορικές μεταφορές. Νεότερη εργασία του Μ. Μερακλή (1995) επιχειρεί σαφή διάκριση ανάμεσα στις καθαρές παροιμίες, στις οποίες γίνεται μεταφορική χρήση της γλώσσας και ενυπάρχει εικόνα, στις γνώμες που στερούνται αυτά τα δυο στοιχεία και στις παροιμιώδεις ή παροιμιακές εκφράσεις που διακρίνονται από έλλειψη αυτοτέλειας. Ο Μερακλής μάλιστα εξαιρεί γνώμες και παροιμιώδεις εκφράσεις από τη δική του συλλογή παροιμιών, ενώ πιστεύει ότι μόνο οι εικονικές, αλληγορικές παροιμίες αξίζουν τον όρο «παροιμία».

- Όλοι οι αισώπειοι μύθοι δεν είναι ίδιοι, γι' αυτό και ορισμένοι από αυτούς έχουν σαφώς μεγαλύτερη συνάφεια με κάποιες παροιμίες. Ίσως η μέγιστη προσέγγιση των δύο ειδών παρατηρείται στον παροιμιόμυθο – ο Λουκάτος (1978) θεωρεί εξίσου επιτυχημένο και τον όρο «μυθοπαροιμία» – δηλαδή τη «συνήθως αλληγορική παροιμία, που έχει θέμα της ένα μύθο ή ένα περιστατικό, και το διατυπώνει βραχυλογικά σαν αφήγηση ή σαν περιγραφή, σαν διάλογο ή και σαν φευγαλέα αποσπασματική φράση» (Λουκάτος 1978, ι').

Όλα τα είδη παροιμιόμυθων, αφηγηματικοί – που διατυπώνονται σε ιστορικό χρόνο και αντιπροσωπεύουν μια λαϊκή διήγηση ή ένα μύθο που συμπύκνωσε σε παροιμία – περιγραφικοί, διαλογικοί, φραστικοί, και κυρίως οι παρομοιαστικοί – οι οποίοι δεν συνιστούν ιδιαίτερη κατηγορία αλλά λειτουργούν ως αναφορά ή υπόμνηση μύθου – καθιστούν δυσδιάκριτα τα όρια ανάμεσα στους αισώπειους μύθους και τις παροιμίες. Διά του λόγου το ασφαλές παραθέτουμε δύο παροιμιόμυθους:

α. παρομοιαστικός, «Μοιάζουμε σαν τους ποντικούς, που συζητούσαν ποιος θα παει να κρεμάσει τα κουνούνια στο λαιμό της γάτας» (Λουκάτος 1978, 520).

β. περιγραφικός, «Δε θωρεί η στραβή αελέ (αγελάδα) την αλετριά της, μόνο θωρεί τσ' αλλήνης» εκφράζει ακριβώς την ίδια ιδέα με γνωστό αισώπειο μύθο (Λουκάτος 1978, 176).

Ο σπουδαίος μελετητής των αισωπειών μύθων, Perry (1959), ο οποίος θεωρεί τον αόριστο χρόνο θεμελιώδες στοιχείο του αισώπειου μύθου στερώντας ακόμη και το χαρακτηρισμό «μύθος» από διηγήσεις σε ενεστώτα (π.χ. «Τα παιδιά της μαϊμούς»), παρατηρεί ότι η μεγαλύτερη ομοιότητα ανάμεσα στα

δύο είδη επιτυγχάνεται όταν οι παροιμίες εκφέρονται με γνωμικό αόριστο. Τέτοιες παροιμίες, όπως «Ήτανε στραβό το κλήμα τόφαγε και ο γάιδαρος» ή «Κύλισε ο τέντζερης και βρήκε το καπάκι» μοιάζουν πολύ με τους μύθους, καθώς διηγούμενες ένα περιστατικό που συνέβη στο παρελθόν, δίνουν πολύτιμες συμβουλές για το παρόν και το μέλλον.

Μια άλλη περίπτωση παροιμίας που στενεύει υπερβολικά τα όρια ανάμεσα στα δύο είδη είναι ο βελλερισμός (*wellerism*). Οι βελλερισμοί, γνωστοί από την αρχαία εποχή –βρίσκονται ανθολογημένοι και στο *Corpus Paroemio-graphorum Graecorum*–, πήραν το όνομά τους από τον ήρωα του Dickens, Sam Weller (*The Pickwick Papers*, 1836), που έκανε κατάχρηση αυτού του είδους. Στο βελλερισμό μαζί με τη ρήση, ενσωματώνεται και αναφορά στο πρόσωπο που την είπε. Π.χ. «Η αχελώνα είπε: “Τα έρμα τα βιαστικά”» (Λουκάτος 1978, 499), που λέγεται με σκαμπτική διάθεση για τους τεμπέληδες. Ειδικά στους βελλερισμούς λαών της Δυτικής Ευρώπης και της Βόρειας Αμερικής, εκτός από τη ρήση και το πρόσωπο που την είπε, προστίθεται και φράση που εξηγεί τις συνθήκες κάτω από τις οποίες ειπώθηκε δημοσιεύοντας, τις περισσότερες φορές, χιουμοριστικά αποτελέσματα. Π.χ. «Τέλος καλό όλα καλά, είπε το παγώνι κοιτάζοντας την ουρά του», «Πρώτα η δουλειά και μετά η διασκέδαση, είπε ο άντρας καθώς φίλησε τη γυναίκα του πριν παει να κάνει έρωτα με τη γειτόνισσα». Ιδιαίτερα δημοφιλείς σε επίπεδο παραγωγής υπήρξαν οι βελλερισμοί στην Αμερική την εποχή 1840-1880 που ονομάστηκε χρυσή εποχή του βελλερισμού (Whiting 1945).

Ακόμη, οι αισώπειοι μύθοι που εκφράζουν διαφωνίες ανάμεσα σε δύο αντιπάλους και συνήθως καταλήγουν σε μια πνευματώδη ρήση συγγενεύουν αρκετά με την παροιμία. Για παράδειγμα ο μύθος της «Αλεπούς και της λέαινας» τελειώνει με τη φράση «Ένας αλλά λέων», ενώ «Η αλεπού και τα σταφύλια» με το δημοφιλές «όμφακες εισί». Σε αυτές τις περιπτώσεις οι ρήσεις αποκτούν αυτοτέλεια και σταθερή μορφή. Έτσι ο αισώπειος μύθος αποκτά και το τρίτο χαρακτηριστικό της παροιμίας –σύμφωνα με τον Brupvand (1968) η παροιμία χαρακτηρίζεται από δημοτικότητα, προφορικότητα και σταθερή μορφή– αφού οι εκφράσεις αυτές διατηρούν την πρώτη τους γλωσσική διατύπωση και δεν αποβάλλουν ούτε την αρχαία διάλεκτο στην οποία πρωτοεκφράστηκαν.

Οποσδήποτε ιδιαίτερα στενή είναι η σχέση της παροιμίας με τα επιμύθια των αισωπειών ιστοριών, αφού πολλά από αυτά είναι καθαρές παροιμίες (π.χ. «Κάλιο πέντε και στο χέρι παρά δέκα και καρτέρει»). Ο μεγάλος Έλληνας λαογράφος Γ. Μέγας (1978) αναφέρει και τη γνωστή παροιμία «Κατά που πουλεις αγοράζεις» σε θέση επιμυθίου στην «Αλεπού και το λέλεκα». Αξίζει

ακόμη να αναφερθεί ότι σε έρευνα (Dolby-Stahl, εκδόθηκε *Carnes*, 1988), όταν ζητήθηκαν τα επιμύθια κάποιων αισωπειών μύθων, προτιμήθηκαν γνωστές παροιμίες ή φράσεις σε μορφή παροιμίας.

- Πολλές παροιμίες ή παροιμιώδεις εκφράσεις προκύπτουν από μύθους, ή αντιστρόφως αρκετοί αισώπειοι μύθοι χρωστούν την ύπαρξή τους σε κάποια παροιμία. Για παράδειγμα, οι παροιμίες «Όσα δεν φτάνει η αλεπού τα κάνει κρεμασάτρια» ή «Μια αλεπού κουτσονούρα, όλες τις θέλει κουτσονούρες», που ο *Carnes* (1988) ονομάζει «truncated fables», ξεκινούν κατευθείαν από γνωστούς αισώπειους μύθους. Σε αρκετές περιπτώσεις το ερώτημα για το ποιος προηγήθηκε, ο μύθος ή η παροιμία, θυμίζει παρόμοιο προβληματισμό για την κότα και το αβγό. Όμως ακόμη και όταν δεν μπορούμε να αποφανθούμε με βεβαιότητα για τη σειρά εμφάνισής τους, οι ομοιότητες είναι τόσο μεγάλες που μάλλον αποκλείεται να είναι τυχαίες. Έτσι η παροιμία «Αντί να μουγγίσει το βόδι, μουγγά τ' αμάξι» παραπέμπει σε γνωστό αισώπειο μύθο, ενώ η διαλογική «–Θα πηδήξω τάτα! –Θα σε ιδώ, παιδί μου» θυμίζει το γνωστό αθλητή της Ρόδου και το ακόμη δημοφιλέστερο «Ίδου η Ρόδος, ιδού και το πήδημα».

- Αισώπειοι μύθοι και παροιμίες επιθυμούν να είναι ευκολοληνόμενοι γι' αυτό και συχνά υιοθετούν κοινά υφολογικά στοιχεία. Η συντομία, χαρακτηριστική του αισώπειου μύθου συγκρινόμενου με άλλα λογοτεχνικά είδη, φθάνει σε θαυμαστή τελειότητα στην παροιμία. Άλλωστε ορισμένοι μύθοι (π.χ. «Αλώπηξ και λέαινα») είναι τόσο σύντομοι ώστε πλησιάζουν τα όρια της παροιμίας, ειδικά όταν αυτές επιμηκύνονται (π.χ. «Αγάλια αγάλια γίνεται η αγουρίδα μέλι, κι από το μέλι το κρασί και στο βαένι μπαίνει». Περισσότερα για τους πλατυσμούς των παροιμιών δεξ Λουκάτος, 1962).

Άλλα υφολογικά στοιχεία κοινά και στα δύο είδη είναι τα λογοπαίγνια, οι προσωποποιήσεις, οι παρηγήσεις, οι υπερβολές, ο διάλογος (Holbek 1970). Επίσης δεν είναι σπάνιες οι παροιμίες σε ποιητική μορφή που έχουν ρυθμό, μέτρο, ομοιοκαταληξία, ενώ είναι δεδομένη η σχέση του αισώπειου μύθου με την ποίηση. Παρόλο που οι αισώπειοι μύθοι ξεκίνησαν ως πεζός λόγος, υιοθετώντας αινοτομία του Σωκράτη (Πλάτων, *Φαίδων*, 60d) που πρώτος μετέγραψε σε στίχους μύθους, το είδος έφθασε στην ακμή του με τα ποιήματα του La Fontaine.

- Τόσο οι παροιμίες όσο και οι αισώπειοι μύθοι θεωρούνται είδη λαϊκής λογοτεχνίας, πνευματική δημιουργία και περιουσία του απλού, ανώνυμου λαού. Όμως, όπως πολλοί μύθοι μπορούν να αποδοθούν σε επώνυμους δημιουργούς –φυσικά δεν εννοούμε τον Αίσωπο, ένα μάλλον μυθικό πρόσωπο– έτσι και αρκετές παροιμίες αποτελούν ρήσεις γνωστών προσώπων. Ενώ οι κυρίως

παροιμίες δείχνουν να έχουν λαϊκή καταγωγή, για αρκετές από τις γνώμες είναι δύσκολο να αποφανθούμε αν η αρχή τους είναι λαϊκή ή λόγια. Ο Taylor (1931) αναφέρει το γνωστό «Να ζει κανείς ή να μη ζει» που ακόμη αποδίδεται στον Shakespeare, ενώ αντίθετα ο Bacon δεν ήταν το ίδιο τυχερός με την περιφημη ρήση του «η γνώση είναι δύναμη». Αρκετές γνώμες, ακόμη και σήμερα, διατηρούν την πρώτη τους γλωσσική διατύπωση (π.χ. «πάταξον μεν άκουσον δε», ρήση του Αθηναίου Θεμιστοκλή), ενώ άλλες πέρασαν στο στόμα του λαού προερχόμενες από ποικίλες πηγές, όπως ιστορικά γεγονότα (π.χ. «Αν σ' αρέσει μπάρομπα-Λάμπρο ξαναπέρνα από την Άντρο»), φράσεις της Αγίας Γραφής («φωνή βοώντος εν τη ερήμω»), θεατρικά έργα (π.χ. «Τα δένδρα πεθαίνουν όρθια»), ή διαφημίσεις (π.χ. «όλες οι άλλες είναι απλώς οδοντόκρεμες»).

Ειδικά για τους μύθους αξίζει να σημειωθεί ότι ανέκαθεν θεωρήθηκαν είδος λαϊκής λογοτεχνίας γι' αυτό και οι πρώτοι τους δημιουργοί δεν διεκδίκησαν την πατρότητα καμιάς ιστορίας ούτε προσπάθησαν να διασώσουν το όνομά τους. Ενώ ο μύθος αποκτά αυθύπαρκτη λογοτεχνική αξία με τους Babrius, Phaedrus και κυρίως με το La Fontaine, η πίστη ότι οι αισώπειες ιστορίες αποτελούν κοινή λογοτεχνική περιουσία ωθεί πολλούς λογοτέχνες να ξαναλένε με το δικό τους τρόπο τις παλιές γνώριμες ιστορίες.

- Οι αισώπειοι μύθοι και οι παροιμίες προσφέρουν στον άνθρωπο χρήσιμες πρακτικές συμβουλές για να ζήσει χωρίς περιττές συγκρούσεις και προβλήματα. Αποστάγματα λαϊκής σοφίας και τα δύο είδη δεν αποσκοπούν να ηθικοποιήσουν, με την απόλυτη σημασία του όρου, αλλά ενδιαφέρονται κυρίως να σχολιάσουν απλά, καθημερινά γεγονότα και να δώσουν πρακτικές πληροφορίες και συμβουλές. Έχει ήδη επισημανθεί (Abrahams 1972) η δύναμη αποπροσωποποίησης (impersonalization) που ενέχει η παρατήρηση/προτροπή της παροιμίας και του μύθου, που, επειδή δεν απευθύνεται σε κάποιον ειδικά, αναφέρεται γενικά σε όλους.

Ο Λουκάτος (1983) ξεχωρίζει δύο κατηγορίες βιοσοφικών παροιμιών, τις «τύχης βίου» (π.χ. «Άλλοι φάγανε τα σύκα, κι άλλοι τα πληρώσανε»), που απλώς περιγράφουν καταστάσεις άδικης μεταχείρισης ή ατυχίας, και τις «τέχνης βίου» (π.χ. «Κάλλιο γαϊδουρόδενε παρά γαϊδουρογύρευε»), που δίνουν συμβουλές για την επιλογή της συμφερότερης λύσης. Παρόμοια διάκριση παρατηρούμε και στο μύθο, όπου, μαζί με τις αισώπειες ιστορίες που δίνουν πρακτικές συμβουλές (π.χ. «Ο σκύλος και το κόκαλο», με επιμύθιο «Όποιος θέλει τα πολλά χάνει και τα λίγα»), υπάρχουν και εκείνες που έχουν χαρακτηριστεί ως ανήθικες (δες Dortman, 1988) γιατί απλώς περιγράφουν μια άδικη κατάσταση («Ο λύκος και αρνί», με επιμύθιο «Τίποτε δεν σταματά τους κακούς όταν θέλουν να βλάψουν»).

Παροιμίες, πολλές φορές, φθάνουν στο σημείο να προπαγανδίζουν τη σκληρότητα (π.χ. «Από πίτα που δεν τρώς τι σε μέλει κι αν καεί») ή την αρπαγή (π.χ. «Αρπάξε να φας και κλέψε να 'χεις»), ενώ μύθοι έχουν κατηγορηθεί ότι διδάσκουν την ανηθικότητα και τη διαφθορά (Rousseau, πρώτη έκδοση 1762).

Ακόμη, επειδή η ζωή είναι αρκετά πολυσχιδής και μια συμβουλή, όσο σωστή και να είναι, δεν είναι δυνατόν να ισχύει σε όλες τις περιπτώσεις, ο λαός, όχι σπάνια, δημιουργεί και χρησιμοποιεί αντιφατικές μεταξύ τους παροιμίες που μπορούν να ισχύσουν σε κάθε περίπτωση. Έτσι παράλληλα με το «Απ' αγκάθι βγαίνει ρόδο, και από ρόδο βγαίνει αγκάθι» συνυπάρχει και «Το μήλο κάτω απ' τη μηλιά θα πέσει». Όμως, ακόμη και σε αυτήν την περίπτωση καμία αντίρρηση δεν εκφράζεται για την αλήθεια των παροιμιών αφού βασικό τους γνώρισμα είναι η πίστη στη σοφία τους (π.χ. «Όσοι λόγοι λέγονται ούλο αληθινοί είναι» ή η αγγλική «Every proverb is truth»). Το ίδιο συμβαίνει και με τους μύθους, όπου η αλήθεια των μηνυμάτων τους θεωρείται αυταπόδεικτη και αναντίρρητη.

- Αισώπειοι μύθοι και παροιμίες δεν μοιάζουν μόνο στη διατύπωση ή τα μηνύματα, μα κυρίως στη λειτουργία που επιτελούν (Perry, 1959). Δεν είναι τυχαίο ότι οι ίδιοι συλλογείς (π.χ. Δημήτριος ο Φαληρέας, Μάξιμος Πλανούδης) που ασχολήθηκαν με τη συγκέντρωση παροιμιών ενδιαφέρθηκαν και για τη συλλογή μύθων. Αξίζει όμως να σημειωθεί τόσο για τον αισώπειο μύθο (Blackham, 1985) όσο κυρίως για την παροιμία (Seitel, 1969) ότι η παρουσία τους στις συλλογές έχει μόνο επιστημονική αξία, αφού οι ίδιοι αποκτούν νόημα μόνο με τη χρήση τους μέσα σε πραγματικές συνθήκες.

Ανατρέχοντας στη λειτουργία του μύθου θα δούμε ότι χρησιμοποιήθηκε στα δικαστήρια και τις πολιτικές συζητήσεις για να πείσει, στα αυταρχικά καθεστώτα για να στηλιτεύσει, στις κοινωνικές συναντήσεις για να σατιρίσει, στην εκκλησία για να διδάξει, στο σχολείο για να ηθικοποιήσει, στον ελεύθερο χρόνο για να τέρψει (για περισσότερα δες Yannicopoulou, 1993). Παρόμοια και η λειτουργία της παροιμίας που κριτικάρει ελαττώματα (π.χ. «Τον αράπη κι αν τον πλένεις το σαπούνι σου χαλάς»), συμβουλεύει (π.χ. «Κάλλιο σήμερα ένα αβγό παρά αύριο μια κότα»), σχολιάζει (π.χ. «Ένας κούκος δεν φέρνει την άνοιξη»), υπενθυμίζει («Πηγάδι με βελόνα δεν σκάβεται»). Ο Λουκάτος (1985-6) επισημαίνει ότι, επειδή η λαϊκή παροιμία έχει το στοιχείο του «ανεύθυνου» –είναι απρόσωπη και υπαινικτική και παραμένει πάντα «ελεύθερος λόγος»– πολύ συχνά χρησιμοποιείται, ιδιαίτερα σε αυταρχικά καθεστώτα, ως μέσον κριτικής της εξουσίας, καθώς και στην πολιτική γελιογραφία.

- Η θέση και η εκτίμηση που χαίρουν παροιμίες και μύθοι στη σύγχρονη

πραγματικότητα είναι σχεδόν ισότιμη. Και τα δύο είδη παραμένουν ζωντανά στο στόμα και την καρδιά των ανθρώπων αφού αποτελούν κοινό κώδικα επικοινωνίας –εξαιτίας αυτού ο Λουκάτος (1963) τονίζει την αποτελεσματικότητά της παροιμίας στη διαφήμιση– και κοινή πολιτιστική κληρονομιά. Έτσι παράλληλα με τις παλιές παροιμίες (π.χ. «Βρήκε η νύφη το νύι πίσω απ' την πόρτα») που απηχούν περασμένες συνθήκες, δημιουργούνται καινούργιες από νέες καταστάσεις (Λουκάτος 1973, Mieder 1989). Αντίθετα στην περίπτωση των μύθων προτιμούνται νέες αποδόσεις παλιών ιστοριών παρά η δημιουργία πρωτότυπων αισώπειων μύθων.

Ένα άλλο φαινόμενο αρκετά συχνό είναι η παρωδία μύθων και παροιμιών ούτως ώστε να απηχούν τις νέες κοινωνικές συνθήκες. Ας θυμηθούμε το παράδειγμα του Thutber (1943, 1956) ή Garner (1995) που ξαναδιηγούνται με πολύ διαφορετικό τρόπο τις παλιές αισώπειες ιστορίες. Παρόμοια και η τύχη των παροιμιών: «Όπου υπάρχει καπνός υπάρχει και μόλυνση», «Όσα δεν φτάνει η αλεπού, πηδάει και τα φτάνει». Όμως και αυτή ακόμα η παρωδία και η παρουσία τους σε σλόγκαν, τίτλους, γελοιογραφίες, κόμικς πιστοποιεί τη διαχρονικότητα και την αγάπη που χαιρεί το είδος ακόμη και σήμερα (Mieder, 1987, 1989).

Από τις κυριότερες διαφορές ανάμεσα σε μύθους και παροιμίες επισημαίνουμε:

- Οι αισώπειες ιστορίες, παρόλο που δεν αποκλείουν οποιονδήποτε έμψυχο ή άψυχο ήρωα, ευνοούν σαφώς τα ζώα πρωταγωνιστές, προτίμηση που δεν συμμερίζονται οι παροιμίες. Αυτές και όταν ακόμη παίρνουν τα θέματά τους από το ζωικό βασίλειο, αντίθετα με τους μύθους που συνήθως τοποθετούν την ιστορία τους στο δάσος και επιλέγουν άγρια ζώα, προτιμούν τα ήμερα κατοικίδια. Η Rooth (1968) εξηγεί τη διαφορά ανατρέχοντας στις ρίζες των ειδών: οι παροιμίες φανερώνουν την καταγωγή τους από μια αγροτική κοινωνία, ενώ οι αισώπειοι μύθοι αναφέρονται σε άλλο σύστημα όπου το κτήνη ήταν ο κύριος οικονομικός πόρος.

Όμως η παρουσίαση χαρακτήρων στερεοτυπικών και μονοδιάστατων συμπίπτει σε μύθους, παροιμίες και παροιμιακές συγκρίσεις («proverbial comparisons», για τον όρο δες Brunvand, 1968, p. 39). Για παράδειγμα ο πονηρός χαρακτήρας της αλεπούς εμφανίζεται στο μύθο της «Αλεπούς και του τράγου», στην παροιμία «Από γίγαντα δανείσου, από αλεπού αλαργίσου» και στην παροιμιακή σύγκριση «πονηρή σαν αλεπού».

Μια άλλη διαφορά που θα μπορούσαμε να επισημάσουμε στο θέμα της παρουσίας των προσώπων είναι η ανωνυμότητα των ηρώων στους μύθους (Αλάπηξ τις), ακόμη και σε περίπτωση ανθρώπων (π.χ. Κυνηγός τις) σε αντί-

θεση με την προτίμηση αρκετών παροιμιών στο Μανωλιό («Άλλαξε ο Μανωλιός κι έβαλε τα ρούχα του αλλιώς») ή το Γιάννη («Τι είχες Γιάννη μ', τι είχα πάντα»).

- Η μεγαλύτερη ίσως διαφορά ανάμεσα σε μύθο και παροιμία είναι η αυθύπαρκτη λογοτεχνική υπόσταση και η αναντίρρητη αισθητική αξία του αισώπειου μύθου, που κατόρθωσε με τον καιρό να καταξιωθεί ως λογοτεχνικό είδος. Αντίθετα, η παροιμία δεν μπορεί να υπάρξει ανεξάρτητη, χωρίς συγκεκριμένο, αφού χρειάζεται κάτι να σχολιάσει, να καυτηριάσει, να συμβουλευθεί, να αναφερθεί.

- Άλλη διαφορά είναι η εμμονή της παροιμίας σε μια τυποποιημένη διατύπωση, σε αντίθεση με τον αισώπειο μύθο που αγαπά την ποικιλία των αποδόσεων. Έτσι άλλωστε δικαιολογούνται και οι διαφορετικές εκδοχές του ίδιου μύθου από πάμπολλους μυθοποιούς, ξεκινώντας από τον Αίσωπο και φθάνοντας σε σύγχρονους μιμητές του σε όλα τα μήκη και τα πλάτη της γης. Αντίθετα αρκετές παροιμίες δυσκολεύονται να λειτουργήσουν σε μετάφραση ή δημιουργούν προβλήματα κατανόησης ακόμη και στην ίδια γλώσσα. Αναφέρουμε παράδειγμα που παραθέτει ο Λουκάτος (1936): η παροιμιακή έκφραση «ζωή χαρισάμενη», παρμένη από το αναστάσιμο τροπάριο, έχει μείνει στη λαϊκή συνείδηση ως ζωή γεμάτη χαρά, ερμηνεία που φυσικά απέχει πολύ από την αλήθεια.

- Ενώ οι αισώπειοι μύθοι είναι γνωστοί και αγαπητοί ακόμη και σε νήπια, οι παροιμίες θεωρούνται αταίριαστες για μικρά παιδιά. Ο λόγος προφανής: παιδιά αυτής της ηλικίας αδυνατούν όχι μόνο να τις χρησιμοποιήσουν αλλά και να τις εννοήσουν.

Σχετικά με την κατανόηση των αισώπειων μύθων, των (αλληγορικών, εικονικών) παροιμιών και των παροιμιακών συγκρίσεων από παιδιά προσχολικής ηλικίας έχουμε να παρατηρήσουμε:

- Η αντίληψη των διδαγμάτων των αισώπειων μύθων αποδεικνύεται για τα παιδιά του νηπιαγωγείου ιδιαίτερα δύσκολη. Έρευνες (Dortman 1988, Jose et al. 1987, Pillar 1983) έδειξαν ότι όχι μόνο παιδιά προσχολικής ηλικίας αλλά και αρκετά μεγαλύτερα έχουν σοβαρά προβλήματα να ανακαλύψουν την κρυμμένη αλήθεια των αισώπειων μύθων, τους οποίους συνηθίζουν να αντιμετωπίζουν ως απλές, μονοεπίπεδες ιστορίες (Γιαννικοπούλου 1996α). Όμως, παρ' όλες τις δυσκολίες του εγχειρήματος, έγινε φανερό σε δική μας έρευνα (Yannicopoulou 1992) ότι δεν έλειψε και ένα μικρό ποσοστό νηπίων, 8,6%, που κατόρθωσε να ανακαλύψει το ηθικό μήνυμα των μύθων.

- Ακόμη όμως δυσκολότερη και από την ανεύρεση των αισώπειων διδαγ-

μάτων είναι η κατανόηση των παροιμιών από τα νήπια. Το θέμα έχει μελετηθεί και από τον Piaget (1959) που κατέληξε στο συμπέρασμα ότι ακόμη και μεγαλύτερα παιδιά, εννέα, δέκα και δώδεκα χρόνων, δεν μπορούν να καταλάβουν το βαθύτερο νόημα τους. Όμως, πολλοί νεότεροι ερευνητές (Rensick 1982, Pasamanick 1983) αμφισβήτησαν τα συμπεράσματά του – με το αιτιολογικό ότι η μέθοδος των ερευνών του επηρέασε το αποτέλεσμα – και υποστήριξαν (Hopeck et al. 1978) ότι ακόμη και παιδιά των πρώτων τάξεων του δημοτικού μπορούν να κατανοήσουν τις παροιμίες.

Δική μας έρευνα (αδημοσίευτη, 1995) έδειξε ότι παιδιά προσχολικής ηλικίας δεν είχαν ιδέα για την αλληγορική φύση της παροιμίας (χρησιμοποιήθηκαν μόνο αλληγορικές παροιμίες που αναφέρονται σε ζώα, π.χ. «Όταν λείπει η γάτα, χορεύουν τα ποντίκια», «Σκύλος που γαβγίζει δε δαγκώνει»), την εφαρμογή της σε συνθήκες ανθρωπίνης κοινωνίας και την πίστη στην αλήθεια της ρήσης. Όσα από τα νήπια δέχθηκαν – υπήρξε και ένα μεγάλο ποσοστό 54,2% που αρνήθηκε να μιλήσει – να εξηγήσουν τις παροιμίες παρέμειναν όλα σε κυριολεκτικό επίπεδο. Έτσι, άλλοτε, αγνοώντας ορισμένους όρους της παροιμίας, σχολίασαν μόνο μερικούς (π.χ. «Τα ποντίκια είναι μικρά και δεν τρώνε, μόνο χορεύουν»), άλλοτε τις αμφισβήτησαν (π.χ. «Όμως τα σκυλιά άμα πας κοντά μπορεί να σε δαγκώσουν»), ή τις εξήγησαν (π.χ. «Δεν τρώει γιατί το στόμα του γαβγίζει και δεν μπορεί μαζί. Μετά άμα σταματήσει θα φάει, άμα είναι κακό»), ενώ κανένα νήπιο δεν κατόρθωσε να τις αποκωδικοποιήσει σωστά.

• Αντίθετα, όταν στην προαναφερθείσα δική μας έρευνα (αδημοσίευτη, 1995) ζητήθηκε από παιδιά προσχολικής ηλικίας να εξηγήσουν παροιμιώδεις συγκρίσεις σε μορφή παρομοίωσης (π.χ. «Ο Κώστας έγινε σαν ελέφαντας», «Ο Γιάννης πεινάει σαν λύκος») τα νήπια έδειξαν να έχουν λιγότερα προβλήματα. Αναλύοντας τα αποτελέσματα αυτής της έρευνας, παρατηρήθηκε ότι αρκετές φορές, ποσοστό 18,8%, τα νήπια απλώς σχολίασαν έναν από τους όρους σύγκρισης (π.χ. Ο ελέφαντας έχει μια μεγάλη μύτη και όλο καταβρέχει), ενώ άλλοτε, παραμένοντας πάντα σε κυριολεκτικό επίπεδο, αρνήθηκαν την αλήθεια της πρότασης, ποσοστό 7,9% (π.χ. «Είναι ψέματα. Ο Γιάννης τρώει με πιρούνι»), ή επιχείρησαν να την εξηγήσουν άλλοτε με όρους της πραγματικότητας, ποσοστό 10,8% (π.χ. «Αυτό το λύκο το λέγανε Γιάννη») και άλλοτε μεταφέροντάς τη σε έναν κόσμο μαγικό, ποσοστό 6,2% (π.χ. «Ξέρεις, μια μάγισσα έκανε το Γιάννη λύκο»). Ένα ακόμη 18,4% κατένοησε τη μεταφορική χρήση της γλώσσας αλλά απέτυχε να βρει τον πραγματικό κοινό τόπο (ground) ανάμεσα στον πρώτο (topic, tenor) και το δεύτερο όρο (vehicle) της παροιμιώδους σύγκρισης. Έτσι προτάθηκαν εξηγήσεις όπως «Ο Κώστας πι-

νει νερό και μετά τους πιτσιλάει όλους και αυτοί νευριάζουν. Το κατάλαβα που είπες ελέφαντας». Τέλος ένα 17,1% των παιδιών προσχολικής ηλικίας κατόρθωσαν να ερμηνεύσουν σωστά την παροιμιώδη σύγκριση (π.χ. «Ο Κώστας είναι πολύ χοντρός»).

• Φαίνεται ότι οι παροιμίες δυσκολεύουν τα νήπια περισσότερο από ό,τι οι αισώπειοι μύθοι ή οι παροιμιώδεις συγκρίσεις.

Επιχειρώντας να εξηγήσουμε την ευκολότερη κατανόηση των παροιμιώδων συγκρίσεων θα μπορούσαμε να επικαλεσθούμε την απλούστερη δομή τους σε σχέση με τα άλλα δύο. Σε μια παροιμιώδη σύγκριση αναφέρονται καθαρά ο πρώτος και ο δεύτερος όρος σύγκρισης και το μόνο που μένει να αναζητηθεί είναι το σημείο σύγκρισης, ο κοινός τόπος αυτών των δύο. Επιπλέον σε κυριολεκτικό επίπεδο παρατηρείται μια ανισορροπία, ένας γρίφος, τον οποίο το παιδί καλείται να λύσει. Για παράδειγμα, πώς είναι δυνατόν ο Κώστας, ένα παιδί, να γίνει ελέφαντας; Ακόμη, στις παροιμιώδεις συγκρίσεις δεν χρειάζεται αναγωγή σε αφηρημένες ηθικές έννοιες, αφού η σύγκριση γίνεται ανάμεσα σε συγκεκριμένους όρους. Αντίθετα, αισώπειοι μύθοι και (αλληγορικές) παροιμίες δεν δημιουργούν προβλήματα σε επίπεδο συγκεκριμένης ιστορίας, αφού, δεδομένου και του παιδικού ανιμισμού, αποτελούν μια καθ' όλα κατανοητή διήγηση. Επιπλέον και τα δύο απαιτούν αναγωγή σε αφηρημένες ιδέες, διαδικασία σαφώς δυσκολότερη ιδίως σε τέτοιες ηλικίες.

Ιδιαίτερο όμως ενδιαφέρον παρουσιάζει το γεγονός ότι τα παιδιά κατανοούν το βαθύτερο νόημα των αισώπειων μύθων σχετικά ευκολότερα από εκείνο των παροιμιών. Επιχειρώντας μια εξήγηση θα μπορούσαμε να αναφέρουμε: α. την υπερβολική συντομία της παροιμίας που ενδεχομένως εμποδίζει τα νήπια να καταλάβουν τις σχέσεις μεταξύ των προσώπων και τα κίνητρα των πράξεών τους, β. τα νήπια αρνούνται να προσέξουν μια «ακατανόητη» φράση και να ασχοληθούν έστω και λίγο μαζί της. Αντίθετα η ευχάριστη αισώπεια ιστορία, τα ζώα πρωταγωνιστές και η χαριτωμένη πλοκή τους δίνει την εντύπωση ότι πρόκειται για κάτι οικείο, το οποίο μπορούν να σχολιάσουν ή να εξηγήσουν.

Η δυσχέρεια των νηπίων να προσεγγίσουν αισώπειους μύθους και παροιμίες οφείλεται και στη δυσκολία τους να κατανοήσουν τη μεταφορική χρήση της γλώσσας. Τα αποτελέσματα της έρευνας είναι αντιφατικά, με ορισμένους επιστήμονες (π.χ. Asch et al. 1960, Winner et al. 1976) να υποστηρίζουν ότι τα παιδιά είναι σε θέση να καταλάβουν μεταφορές στο τέλος της παιδικής ηλικίας και την αρχή της εφηβικής, και άλλους (π.χ. Vosniadou & Ortony 1983, Vosniadou 1987) να ισχυρίζονται ότι αυτό συμβαίνει πολύ νωρίτερα. Ενδιαφέρουσα και η άποψη Keil (1986) που υποστηρίζει ότι η κατανόηση της

μεταφοράς εξαρτάται από τη γνώση του τομέα στον οποίο αναφέρεται. Έτσι, για παράδειγμα, αν κάποιος δεν γνωρίζει τίποτε για τη χελώνα και αγνοεί τα πάντα γύρω από το γνωστικό τομέα ζώα, είναι αδύνατο να καταλάβει την παροιμιώδη σύγκριση «περπατάς σαν χελώνα». Από αυτό γίνεται φανερό ότι η κατανόηση τόσο των μύθων όσο και των παροιμιών προϋποθέτει τη γνώση του συμβατικού, στερεοτυπικού χαρακτήρα με τον οποίο συνήθως παρουσιάζονται τα ζώα στη λογοτεχνία. Όμως, όπως έχει ήδη αναφερθεί (Γιαννικοπούλου 1996β), τα νήπια μάλλον τον αγνοούν με αποτέλεσμα να παρουσιάζουν προβλήματα στην κατανόηση των δύο ειδών.

Συμπερασματικά θα μπορούσαμε να πούμε ότι αισώπειοι μύθοι και παροιμίες μοιάζουν πολύ μεταξύ τους, ακόμη και στα προβλήματα κατανόησης που δημιουργούν. Μα, όπως τα παιδιά μεγαλώνοντας συντροφιά με τους μύθους φθάνουν κάποτε στο σημείο να ανακαλύψουν την κρυμμένη αλήθειά τους, έτσι κι όταν ζήσουν σε ένα περιβάλλον όπου ακόμη ακούγεται η λαϊκή σοφία των παροιμιών, σύντομα και χωρίς να το νιώσουν θα κατανοήσουν και θα εκτιμήσουν τον παλιό ανεκτίμητο πλούτο.

Βιβλιογραφία

- Γιαννικοπούλου, Α. (1996α). Μαθήματα ηθικής για μικρά παιδιά από τον Αίσωπο. *Ερευνώντας τον κόσμο του παιδιού*, τεύχος 2.
- Γιαννικοπούλου, Α. (1996α). Τα ζώα στους αισώπειους μύθους και η στάση των νηπίων απέναντί τους. *Διαδρομές*, 42.
- Κυριακίδης, Στ. (1965). *Ελληνική Λαογραφία*. Αθήνα.
- Λουκάτος, Δ. (1936). Παροιμίες και εκκλησιαστικός χώρος. *Ν. Εστία*, 19: 223, σελ. 491-193.
- Λουκάτος Δ. (1962). Παροιμιών Πλατυσμοί. *Επετηρίς Λαογραφικού Αρχείου*, 13-14, σελ. 148-203.
- Λουκάτος Δ. (1963). Η παροιμία στη διαφήμιση. *Σύγχρονα Λαογραφικά*, 33-37.
- Λουκάτος Δ. (1973). Παροιμιική υπόκρουση, *Το Βήμα*, 14 Ιουνίου.
- Λουκάτος Δ. (1978). *Νεοελληνικοί Παροιμιόμυθοι*. Αθήνα: Ερμής.
- Λουκάτος Δ. (1983). Βιοσοφικά αντίρροπα στις ελληνικές παροιμίες (σελ. 181-188). *Μνήμη Ευαγ. Παπανούτσου*, τόμ. Β' Gutenberg.
- Λουκάτος Δ. (1985-6). Η παροιμία στη σύγχρονη πολιτική γελιογραφία, *Λαογραφία*, 34, 143-150.
- Μέγας Γ. (1978). *Εισαγωγή εις την Λαογραφίαν*. Αθήνα.
- Μερακλής, Μ. (1995). *Παροιμίες ελληνικές και των άλλων βαλκανικών λαών*. Πατάκης.
- Abrahams, R.D. (1972). Proverbs and proverbial expressions (117-127). In R.M.

- Dorson (Ed) *Folklore and Folklife. An Introduction*. Chicago: The University of Chicago Press.
- Asch, S.; & Nerlove, H. (1960). The development of double function terms in children: An Exploration Study. In B. Kaplan & S. Wapner (Eds), *Perspectives in Psychological Theory* (pp. 47-60). New York: International University Press.
- Blackham, H.J. (1985). *The Fable as Literature*. London: The Athlone Press.
- Brunvand, J.H. (1968). *The Study of American Folklore. An Introduction*. New York: W.W. Norton & Company.
- Carnes, P. (1988) (Ed). *Proverbia in Fabula. Essays on the Relationship of the Proverb and the Fable*. Bern: Lang.
- Dortman, M.H. (1988). *A Model for Understanding the Points of Stories; Evidence from Adult and Child Readers*. Phd thesis. University of Illinois.
- Garner, J.F. (1995). *Πολιτικώς ορθότερα παραμύθια*. Μτφ. Α. Εξαρχοπούλου. Διάυλος.
- Hannabuss, S. (1987). Metaphors, morality and children's books. *The Use of English*, 38, 51-58.
- Holbek, B. (1970). Proverb style. *Proverbium*, 15, 470-472.
- Honeck, R.P.; Sowry, B.M.; & Voegtle, K. (1978). Proverbial understanding in a pictorial context. *Child Development*. 49, 327-331.
- Jose, P.E., Dorfman, M. & Sliwa, L. (1987). Development of the appreciation of fables. Paper presented at the Biennial Meeting of Society for Research in Child Development. Baltimore.
- Keil, F.C. (1986). Conceptual domains and the acquisition of metaphor. *Cognitive Development*, 1, 73-96.
- Kirshenblatt-Gimblett, B. (1973). Toward a theory of proverb meaning. *Proverbium*, 22, 821-827.
- Mieder, W. (1987). *Tradition and innovation in folk literature*. Hanover, London: University Press of New England.
- Mieder, W. (1989). *American Proverbs. A study of texts and contexts*. New York: Peter Lang.
- Pasamanick, J. (1983). Talk does cook rice: Proverb abstraction through social interaction. *International Journal of the Sociology of Language*, 44, 5-25.
- Perry, B.E. (1959). Fable. *Studium Generale*. 12, 17-37.
- Piaget, J. (1959). *The Language and Thought of the Child*. Translated by Marjorie Gabain. 3rd Edition. London: Routledge & Kegan Paul LTD.
- Pillar, A.M. (1983). Aspects of moral judgment in response to fables. *Journal of Research and Development in Education*, 16, 39-43.
- Resnick, D.A. (1982). A developmental study of proverb comprehension. *Journal of Psycholinguistic Research*, 11, 521-538.
- Rooth, A.B. (1968). Domestic animals and wild animals as symbols and referents in the proverbs. *Proverbium*, 11, 286-288.

- Rousseau, J.J. (Πρώτη έκδοση 1762). *Αιμίλιος ή Περί Αγωγής*. Μτφ. Α. Κοντογιάννη. Αθήνα: Δημητράκος.
- Seitel, P. (1969) Proverbs: A social use of metaphor. *Genre*, 2, 143-161.
- Taylor, A. (1931) *The Proverb*. Cambridge, Massachusetts: Harvard University Press.
- Thurber, J. (1943) *Fables for our time*. New York: Blue Ribbon Books.
- Thurber, J. (1956) *Further fables for our time*. New York: Somon and Schuster.
- Bosniadou, S. (1987) Children and metaphors. *Child Development*, 58, 870-885.
- Vosniadou, S.; & Ortony, A. (1983). The emergence of the literal-metaphorical-anomalous distinction in young children. *Child Development* 54, 154-161.
- Whiting, B.J. (1945) American wellerisms of the golden age. *American Speech*, 20, 3-11.
- Winner, E.; Rosenstiel, A.K.; & Gardner, H. (1976). The development of metaphoric understanding. *Development Psychology*, 12, 289-297.
- Yannicopoulou, A. (1992) *The aesopic fable and the education of young children with special reference to the ages from four to six*. Phd thesis. Hull University.
- Yannicopoulou, A. (1993) *Fables and children. Form and function*. Liverpool: Manutius Press.